

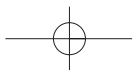
Tóth Tamás

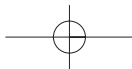
# HUNGARIA RÓMÁBÓL

TANULMÁNYOK AZ ÚJ- ÉS JELENKORI MAGYAR  
EGYHÁZTÖRTÉNELEMBŐL



SZENT ISTVÁN TÁRSULAT  
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA  
BUDAPEST 2021





Lektorálta:

FRITZNÉ TÖKÉS ÉVA

A mutatókat készítette:

TÓTH KRISZTINA

Egyes fejezeteknél közreműködtek többek között:

GÁRDONYI MÁTÉ (lektor)

HUDSON SANDRA (olasz nyelvű összegzés fordítása)

MÓRICZ KRISTÓF ANDRÁS (közleményfordítások németből)

NAMÉNYI ILDIKÓ (lektor)

A kötet megjelenését támogatta:



GÁL FERENC  
EGYETEM

A borítón:

Abraham Ortelius – Zsámboky János:

Ungariae Loca Praecipua..., 1579. (Részlet)

Tóth Tamás gyűjteménye, Budapest.

Wágner Csapó József felvétele, 2021.

Borítóterv:

Siklósi Péter

© Tóth Tamás, 2021

© Szent István Társulat, 2021

ISBN 978 963 277 930 0

Szent István Társulat

1053 Budapest, Veres Pálné utca 24.

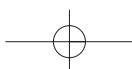
[www.szit.katolikus.hu](http://www.szit.katolikus.hu)

Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök

Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

Nyomdai munkálatok: Mega-Galaxis Kft.

Felelős vezető: Nemere Ágnes ügyvezető igazgató



## TARTALOM

Előszó .....	7
VIII. Kelemen és a tizenöt éves háború (1593–1606) .....	9
Változott-e a kalocsai Főszékesegyház titulusa 1738-ban? .....	49
Patachich Gábor érsek 1738-as Kalocsai Rituáléja .....	61
Járvány idején. Lelkipásztori útmutató 1739-ből .....	67
Az 1763-as kalocsai zsinat .....	77
Patachich Ádám papnevelési reformtervezete (1769) .....	93
A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye plébániái a 18. század végén .....	99
Ferdinánd lombard–velencei királlyá koronázása (1838) .....	109
Az 1848/1849-ben elmaradt magyar püspökkinevezések .....	137
Haynald Lajos bíboros püspöki processzusai	
a Vatikáni Apostoli Levéltárban (1851, 1864, 1867) .....	149
Az Apostoli Szentszék és a Tanácsköztársaság (1918–1920) .....	167
A szegedi teológiai képzés elindítása az első világháború után .....	183
Ijjas és Budanovich. A Bácsi Apostoli Kormányzóság (1941–1944) .....	199
A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye mártír papjai 1944–1945-ben .....	219
A Pápai Magyar Intézet alapító rektora: Luttor Ferenc .....	245
Harc a túlélésért. Az <i>Actio Catholica</i> törekvései Mojzes Ferenc	
egyházmegyei titkár munkanaplója alapján (1945–1948) .....	259
A magyarországi kommunizmus áldozatai 1945 és 1989 között .....	267
„Inkább a halál és mindenfajta kínja, mint a Krisztus igazi	
Szent Egyházának elárulása!” Boldog Romzsa Tódor .....	281
„Fidenter ac fideliter”. Boldog Meszlényi Zoltán .....	287
Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatfelvétele	
1990-ben és az egyházmegyei határok újrendezése .....	301
Személynévmutató .....	319
Helynévmutató .....	329
A kötetben megjelent tanulmányok korábbi előfordulásai .....	337
Képek jegyzéke .....	341
Sommario .....	344
Képmelléklet .....	347

## VÁLTOZOTT-E A KALOCSAI FŐSZÉKESEGYHÁZ TITULUSA 1738-BAN?

A kalocsai székhelyű ősi főegyházmegyét Szent István királyunk (997–1000/1001–1038) alapította. Első főpásztora Asztrik lett. Neve a forrásokban különbözőképpen szerepel: *Asrik*, *Aserik* (*Aschericus*), *Astricus*, illetve *Anastasius*, ez utóbbi talán szerzetesi neve volt. A kutatások szerint a magyar *érsek* szavunk Asrik nevéből ered.<sup>1</sup> Kalocsa első főpásztorának emléknapja november 12.,<sup>2</sup> a bencések meg is emlékeztek róla. Ebben az időben épült az első székesegyház is.

### 1. Két székhely, egy főpásztor

Az is bizonyos, hogy a 11. századtól kezdve Magyarországon két érseki székhely volt: Esztergom és Kalocsa. Szent István tevékenységében kétségtelenül és világosan kifejeződik egy egyházi struktúra kiépítésének szándéka. Pszeudo-Izidor dekretáléi értelmében a kor ideális egyházi struktúrája szerint egy metropolita székhelyhez 10-12 egyházmegye tartozott, bár hozzá kell tenni, hogy egy egyháztartomány felállításához elegendő volt négy egyházmegye.<sup>3</sup> Tény, hogy két érsek jelenléte egy fiatal királyságban más országokkal összehasonlítva különleges volt.<sup>4</sup> A források mindenesetre Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyéről beszélnek, melynek előljárója a középkor folyamán mind egyházi, mind világi értelemben nagy befolyással bírt. A középkorban, egészen a török pusztításig az egyházmegye két székhellyel, két székesegyházzal és két székeskáptalannal rendelkezett.

<sup>1</sup> GYÖRFFY György, *István király és műve*. 2. kiad. Budapest 1983. 182.

<sup>2</sup> Hans WOLTER, *Anastasius von Ungarn*. In: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Begründet v. Michael BUCHBERGER, hrsg. v. Walter KASPER, Konrad BAUMGARTNER – Horst BÜRKLE – Klaus GANZER – Karl KERTELGE – Wilhelm KORFF – Peter WALTER. Freiburg–Basel–Wien 1993–2001. Sonderausgabe 2009 (LThK) 1. kötet, 604.; A bencés hagyomány szerint az ünnep november 12., temetésének napja volt. PUSKELY Mária, „Virágos kert vala híres Pannónia...” *Példaképek a magyar múltból X–XVII. század*. Budapest 1994. 29.

<sup>3</sup> KOSZTA László, *A keresztény egyházszervezet kialakulása*. 108–109. In: *Árpád előtt és után*, 105–115. A Pszeudo-Izidor problematikával kapcsolatban: Eugen EWIG, *Kulmination und Wende der Karolingerzeit (814–840)*. 190–192. In: *Handbuch der Kirchengeschichte*. Hrsg. v. Hubert JEDIN. Freiburg–Basel–Wien, 2. kiad. 1985 (Nachdruck 1999). III/1, 119–218.; A metropoliták joghatóságával és Pszeudo-Izidorral kapcsolatban: Friedrich KEMPF – Josef Andreas JUNGMANN, *Kirchenverfassung, Kultus, Seelsorge und Frömmigkeit vom 8. Jahrhundert bis zur gregorianischen Reform*. 327–331. In: *Handbuch der Kirchengeschichte*, III/1, 294–364.

<sup>4</sup> Van olyan tézis is, amely a kalocsai érsekség bizánci eredetét feltételezi, ezzel magyarázatot is adva két metropolita egyidejű jelenlétére az országon belül: BAÁN István, *The Foundation of the Archbishopric of Kalocsa. The Byzantine Origin of the Second Archdiocese in Hungary*. In: *Early Christianity in Central and East Europe*. Ed. Przemysław URBAŃCZYK. Warszawa 1997. 67–74.

A megváltozott formában, de ma is kettős névvel bíró egyházmegyére vonatkozóan a Kalocsai Érseki Levéltár ismertetője méltán jegyzi meg:

„A bácsi címet az érsekek 1968-ig viselték. Érdekes módon a köztudatban általában csak Kalocsai Érsekségnek titulált egyházmegye valójában viszonylag rövid ideig viselte ezt a nevet, 1993-tól ugyanis II. János Pál pápa »*Hungarorum Gens*« kezdetű bullája alapján, az egyházmegyei határok országos módosításának részeként megszületett a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye. A három névváltozatnak kétségtelenül mindvégig Kalocsa volt a stabil, változatlanul jelen lévő eleme, s ezért érthető az imént említett, egyszerűsítő megnevezés általános használata.”<sup>5</sup>

Tény, hogy mind a vatikáni levéltárban fellelhető dokumentumok, mind a nunciások által felvett püspökkinevezési eljárások jegyzőkönyvei gyakran említik „*Kalocsa és Bács kánonilag örökre egyesített egyházait*”,<sup>6</sup> azonban a kettős név eredetére vonatkozóan különböző feltételezések láttak napvilágot. A kutatók többsége ma egyetért abban, hogy Kalocsa és Bács ugyanazon egyházmegyéhez tartoztak.<sup>7</sup>

A középkori Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye az újkori területénél jóval nagyobb volt. Az első székesegyház még Szent István idején épült, de hamarosan túl kicsinek bizonyult. A muhi csatában hősként elesett, és a második kalocsai székesegyház építettségként számontartott Csák Ugrin érsek (1219–1241), akiről Udvardy József azt írja, hogy „*egyike a legnagyobb magyar főpapoknak*”,<sup>8</sup> kezdeményezte egyházmegyéjéből a déli részek kihatását, hiszen annak nagysága miatt sem látogatni, sem megfelelően lelkipásztorilag ellátni sem tudja.<sup>9</sup> Így engedélyezte IX. Gergely pápa (Ugolino de’Conti di Segni, 1227–1241) 1229-ben a kői püspökség, azaz a Szerémi Egyházmegye megalapítását Kő monostorában, a mai Bánmonostoron. A Duna–Tisza köze az Árpád-korban virágzó régió volt, amely az első komoly pusztítást a tatárjárás (1241–1242) idején szenvedte el. A korabeli gazdagságot és a 13. század közepén bekövetkezett óriási törést jól sejtetik a közelmúltban

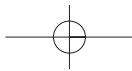
<sup>5</sup> *A Kalocsai Érseki Levéltár. Levéltárismerető.* Szerk. LAKATOS Adél – LAKATOS Andor – SZABÓ Attila. Kalocsa 2002. (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 2.) 10.

<sup>6</sup> Például: Vatikáni Apostoli Levéltár, Vatikánváros (Archivio Apostolico Vaticano, AAV), Archivio Concistoriale (Arch. Concist.), Acta Camerarii, 30, fol. 294; AAV Arch. Concist., Congregationis Concistorialis Acta (Congr. Concist. Acta), 1733, fol. 192r; AAV Arch. Concist., Processus Concistoriales (Processus Concist.), 119, fol. 192r.

<sup>7</sup> THOROCZKAY Gábor, *Előszó.* XIII, XXVII–XXVIII. In: KATONA István, *A kalocsai érseki egyház története.* Ford. TAKÁCS József, a fordítást szakmailag ellenőrizte és s. a. r., valamint a kieg. jegyzeteket írta THOROCZKAY Gábor – TÓTH Gergely, az előszót írta THOROCZKAY Gábor, szerk. ROMSICS Imre – THOROCZKAY Gábor. Kalocsa 2001–2003. I, I–XXX.

<sup>8</sup> UDVARDY József, *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526).* Köln 1991. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XI.) 130.

<sup>9</sup> Uo. 122–123.



## VÁLTOZOTT-E A KALOCSAI FŐSZÉKESEGYHÁZ TITULUSA 1738-BAN?

Bugac-Felsőmonostoron feltárt, ebben az időben elpusztult monostor és bazilika romjai is.<sup>10</sup>

A feltehetően nehezen kezdődött újabb fellendülés időszakáról a zentai származású Érdújhelyi (Ellinger) Menyhért írt egy jó évszázaddal ezelőtt rendkívül alapos monográfiát, amelyben felvázolta a Kalocsai-Bácsi Főegyházmegeye 1526 előtti évtizedeit.<sup>11</sup> Vatikáni kutatásai nyomán idéz egy VI. Kelemen pápához (Pierre Roger, 1342–1352) 1342–1345 körül írt levelet, amelyben az akkori érsek – ne feledjük, már száz évvel vagyunk a tatárjárás után – elpanaszolja, hogy Kalocsa egészségtelen, mocsaras vidéken található, és Bács városával együtt a tatárok elpusztították, ezért azt kérvényezi, hogy székhelyét áttehesse Péterváradra, amelynek vára egy magas hegyen található, és bár a bélakúti ciszterci apátság tulajdona, mégis ott és azon kívül építené fel az új székesegyházát, valamint az érsek, a 12 kanonok és a kiszolgáló személyzet számára szükséges épületeket úgy, hogy az apátság is megtarthatná a várban lévő templomát a hozzá tartozó épületekkel együtt, mivel elegendő hely áll rendelkezésre.<sup>12</sup> Az engedélyt megkapta, a székhely mégis Kalocsán és Bácsott maradt, sőt, nemsokára mindkét helyen vár épült az érsek fennhatósága alatt.

A török hódítást megelőzően a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegeye plébániáinak száma 300 körül lehetett. Érdújhelyi monográfiájában megállapítja, hogy a vidék sűrűn volt magyar falvakkal, amelyek ugyan kisebbek voltak, de néhányuk templomának a romjai az ő idejében is megvoltak.<sup>13</sup> Ő maga 281 plébániát azonosított, megjegyzi azonban, hogy ennél több plébánia volt az érseki egyházmegyében.

Ezt az újabb felvirágzást törte derékba a török pusztítás. A Mohács mezején elszenvedett vereséget követően a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegeye teljes területe török fennhatóság alá került. Már 1526-ban a törökök Budáról visszafelé vonulva felégették Bács városát, néhány kutató szerint a bácsi káptalan még három évig, egészen 1529. január 23-ig működött, amikor is a szerb katonák árulásának következtében az ellenség elfoglalta a várat,<sup>14</sup> mások azonban a rendelkezésre álló források alapján arra a következtetésre jutottak, hogy Bács városa, vára, temploma és káptalana – így annak levéltára is – már 1526-ban elpusztult.<sup>15</sup> Néhány kutató szerint Kalocsa I. Szulejmán (1520–1566) második hadjárata alkalmával, azaz 1529-ben eshetett el,<sup>16</sup> de egyes korabeli dokumentumok inkább azt támasztják alá, hogy

<sup>10</sup> ROSTA Szabolcs, *Egy elfeledett nemzeti monostor. Bugac-Felsőmonostor – Pétermonostora*. In: *Régészeti kalandozások. A régészet legújabb hazai eredményei. Új technológiák a kutatásban és a prezentációban*. Szerk., korrektor NAGY Gábor Miklós. [Budapest 2013.] 7–9.

<sup>11</sup> ÉRDÚJHELYI Menyhért, *A kalocsai érsekség a renaissance-korban*. Zenta 1899.

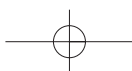
<sup>12</sup> Uo. 15–16.

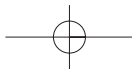
<sup>13</sup> Uo. 237–282.

<sup>14</sup> TÖRÖK József – LEGEZA László, *A kalocsai érsekség évezrede*. Budapest 1999. 27–28.

<sup>15</sup> ÉRDÚJHELYI, *A kalocsai érsekség*, 149.

<sup>16</sup> Török József szerint 1529. augusztus 29. TÖRÖK–LEGEZA, *A kalocsai érsekség*, 27. Winkler Pál szerint a város már 1529. augusztus 15-én elesett. WINKLER Pál, *A kalocsai és bácsi érseki főkáptalan története alapításától 1935-ig*. Kalocsa 1935. 50.





## VÁLTOZOTT-E A KALOCSAI FŐSZÉKESEGYHÁZ TITULUSA 1738-BAN?

a török ekkor csak átvonult a városon, sőt az érseki udvar egy átmeneti időszakra még újra be is tudott rendezkedni a székvárosban, a vár és a város végleges megszállása csak 1541-re következett be.<sup>17</sup> 1526 és 1733 között a kalocsa-bácsi érsekek nem rezideáltak Kalocsán. Talán ez volt az az egyházmegye, amely a legtöbbet szenvedte el a magyar püspökségek közül.<sup>18</sup>

A harmadik kalocsai székesegyház a jelenleginél nagyobb volt, körülbelül 80 m (42 öl) hosszú és 47,4 m (25 öl) széles.<sup>19</sup> A török uralom alatt talán megmaradhatott volna, hiszen a reformátusok ugyan egy időre elvették az ott lakó kevés katolikus-tól, de egy pécsi jezsuita közbenjárására a török kádi visszaadta nekik, azonban az akkori érsekkel, Hetesi Pethe Mártonnal (1599–1605) is szemben álló református Bocskai István (erdélyi fejedelem 1605–1606) hajdúinak 1602-es pusztítását a templom nem vészelte át.<sup>20</sup> Csáky Imre bíboros, érsek (1710–1732) eltávolította a régi székesegyház romjait, de 1728-ban kidolgozott tervei megvalósíthatatlanok maradtak,<sup>21</sup> így 1733-ra csak egy fél torony és az egykori érseki főtemplom romjai maradtak meg.<sup>22</sup> Patachich Gábor 1733-as processzusának egyik tanúja szerint „a szentély létrehozása céljából eminenciás Csáky bíboros úr, a legutóbbi érsek épített valamiféle alapokat, amelyek ma a földtől három lábnyira emelkednek ki”.<sup>23</sup> Winkler Pál szerint ebben az évben Patachich Gábor egy Szűzanyát ábrázoló képet tett ki a torony egy erre alkalmas helyére, amely a mariazelli kegykép másolata volt.<sup>24</sup> Az akkor uralkodó járvány miatt itt mindennap délután négy órakor Mária ájtatosságot tartottak. Először a plébániatemplomban elimádkozták a rózsafüzért, majd körmenetben vonultak a kęp elé.

<sup>17</sup> Vass Előd Frangepán Ferenc érsek (1527–1543) 1532-ben kelt levelére hivatkozik. VASS Előd, *A kalocsai náhije 1548. évi török adóösszeírása*. 14–15. In: Cumania 6 Historia (1979) 7–62.

<sup>18</sup> MOLNÁR Antal, *Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez*. Budapest 2004. 44.

<sup>19</sup> CSAJÁGY Sándor, *A' kalocsai anyaszékes Templom' eredete, és viszontagságai*. 174–176. In: *Egyházi Tár*. VIII. füzet, új folyam I. füzet. Szerk. GUZMICS Isidor. Pozsony 1835. 174–188.

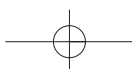
<sup>20</sup> STEPHANUS KATONA, *Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae*. Colocae 1800–1801. I, XLVII.; WINKLER Pál, *A kalocsai érseki főszékesegyház története 1010-től napjainkig*. Kalocsa 1929. (Árpád Könyvek 31–33.) 49–51.

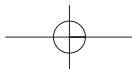
<sup>21</sup> WINKLER, *A kalocsai érseki főszékesegyház*, 60–61.

<sup>22</sup> Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL) C 38 Acta Cassae Parochorum, Archidioecesis Colocensis, Nr. 1, 1733, fol. 1r.

<sup>23</sup> „Pro cuius presbyterio erigendo eminentissimus dominus cardinalis Czaki ultimus archiepiscopus aliqua posuit fundamenta, qua in hodiernam diem tribus circiter pedibus a terra elevata prostant.” Három láb szűken 0,95 m. Szlopnayai Elek Sch.P. tanúvallomása. AAV Arch. Concist., Processus Concist., 119, fol. 201r.

<sup>24</sup> A Winkler által használt forrás – úgy tűnik – elveszett. Vö. WINKLER, *A kalocsai érseki főszékesegyház*, 52–53.





## 2. Újjáépítés a török kor után

A templom újjáépítéséhez az érseknek igen sok pénzre volt szüksége, e célból igyekezett megszerezni elhunyt elődje javainak egy részét.<sup>25</sup> A török után újra épülő, immár negyedik kalocsai Főszékesegyház megnyitására Szűz Mária Mennybevétele főünnepének előestéjén, 1738. augusztus 14-én, vagyis a templom búcsúja alkalomával került sor. Szerencsénkre fennmaradt az akkori főpásztor, Patachich Gábor kalocsa-bácsi érsek (1733–1745) részletes beszámolója<sup>26</sup> az ünnepről, amely a Főegyházmegye újjászületésének szimbolikus eseménye lett. Ünnepélyes körmenetben hajadonok vitték a Mária-szobrot, amely délután három órakor indult a plébániatemplomtól az ünnepi vesperásra. A zeneszóval és mozsárágyúk dörgése mellett az erre a célra épített diadalkapun át érkező menetet Házy György plébános fogadta. Az új Főszékesegyházban azután felolvasták a káptalant újraalapító pápai bullát és a királyi oklevelet, majd kinevezték és beiktatták az új kanonokokat, akiket az ismét felhangzó muzsika és ágyúdörgés köszöntött. Ezután vette kezdetét az ünnepi főpapi vesperás, amelyben a *Te Deum* hálaadó himnuszt is elénekelték. Az augusztus 15-én reggel elénekelt matutinumot követően énekes szentmise volt a Kiss József kanonok által megtartott illír nyelvű ünnepi beszéddel, majd olvasott szentmise magyar nyelvű beszéddel, amelyet egy egykor a Főegyházmegyében szolgált pap, Partlin László tartott, végül ünnepi főpapi szentmisét mutatott be. A szentbeszédet egy meghívott jezsuita atya, Johannes Hochenwarter<sup>27</sup> mondta el, németül. Nem maradt el ezt követően az ünnepi lakoma sem. A zeneszó és a mozsarak ünnepi hangja ekkor sem hiányzott. Az esti vesperáson ismét magyar nyelvű beszéd hangzott el.

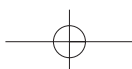
Patachich Gábornak, akit Bábel Balázs érsek (1999–) joggal hasonlít IV. Bélához (1235–1270), a második honalapítóhoz,<sup>28</sup> azonban további nehézségekkel kellett megküzdenie, így az építkezés folytatása nagy nehézségekbe ütközött. Egyik

<sup>25</sup> Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Kalocsa (KFL) I.1.c. Patachich Gábor, Hivatali iratok, *A Kamarához, 1733.*

<sup>26</sup> Kalocsa, 1738. augusztus 14–16. KFL I.1.1.e.B) 15. *Sacrae Ordinationes, Consecrationes, Benedictiones et Caeterae Functiones Ecclesiasticae 1734–1739*, 123–129.

<sup>27</sup> A leírás szerint P. Josef Hohenbarter SJ prédikált, de ezen a néven az akkori Magyar Királyságot is magában foglaló osztrák provincia katalógusában nem található jezsuita. Minden bizonnyal az 1689-ben született, stájer származású Johannes (*sic!*) Hochenwarter SJ-ről van szó, aki 1703-ban lépett a rendbe, a rendtartomány különböző helyein szolgált. 1738-ban, majd a rá következő évben bekövetkezett haláláig a budai kollégiumban szolgált többek között mint vasárnapi és nagyböjti német nyelvű szónok. Ladislaus LUKÁCS, *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S.I. VIII. (1734–1747)*. Romae 1994. 240.; Uő, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu. (1551–1773)*. Romae 1987–1988. I (1987) 570.

<sup>28</sup> BÁBEL Balázs, *Lectori salutem!* In: HEGEDŰS Antal, *Patachich Gábor kalocsai érsek élete és restaurációs tevékenysége*. Budapest–Kalocsa 2010. (METEM Könyvek 69.) 7.





levelében hangsúlyozta, hogy pestis és a háború veszélyei közepette<sup>29</sup> kéri a támogatást, „nem dőzsölés és világi fényűzés miatt, hanem Isten dicsőségére”.<sup>30</sup> 1741-ben a hajó és a torony falait majd két méter (hat láb, azaz szűken 1,9 m) magasan elfalazták, ezután a munka tíz évig szünetelt.<sup>31</sup> A Főszékesegyház elkészült részének hossza körülbelül 30 méter (96 láb) volt.<sup>32</sup>

Csáky Miklós, Patachich utódja (1747–1751) folytatta a székesegyház építési munkálatait: megépítette a kalocsai Főszékesegyház oldalfalait és felügyelőin keresztül esztergomi kinevezését követően is nyomon követte az építkezést.<sup>33</sup> Az építkezés Batthyány József érseksége (1760–1776) alatt fejeződött csak be.<sup>34</sup> A székesegyház szimmetrikus, barokk épület, hét oldalkápolnával (a nyolcadik az oldalajtó lenne). Hossza végül 64 méter lett.<sup>35</sup>

### 3. A kalocsai Nagybaldogaszony-főszékesegyház

Jelenkori történetírásunkban hosszabb ideje tartja magát az az elmélet, hogy az ősi, Szent István korában alapított kalocsai főszékesegyházat Szent Pálnak, a népek apostolának tiszteletére szentelték fel, és csupán a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye megújítója, Patachich Gábor érseksége idején, 1738-ban, a ma is ismert barokk érseki székesegyház megnyitásakor változtatták meg a titulust, akkor lett a Meny-

<sup>29</sup> 1737-ben VI. (III.) Károly (1711–1740) Oroszországgal szövetségbe újabb háborút kezdett az ottománok ellen. A császári csapatok elfoglalták ugyan Niš városát, de a következő évben a törökök ismét megszerezték Szerbia fölött az uralmat. BERTÉNYI Iván – DIÓSZEGI István – HORVÁTH Jenő – KALMÁR János – SZABÓ Péter, *Királyok könyve. Magyarország és Erdély királyai, királynői, fejedelmei és kormányzói*. 5. kiad. Budapest 1997. 167.; A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye területe a császári csapatok útvonalába esett.

<sup>30</sup> „[...] non in helluationibus, et luxu saeculi, sed pro gloria Dei.” KFL I.1.a. Főszékesegyház, Vegyes iratok, *Hajós, 1738. október 27.*

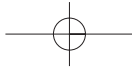
<sup>31</sup> Vö. HORVÁTH Alice, *Kalocsa, Főszékesegyház*. 139. In: *Magyar székesegyházak*. Szerk. ÉRI István. Budapest 1989. 129–144.

<sup>32</sup> KFL I.1.a., Capitulum, Vegyes iratok, *De jure patronatus canonicos Colocensis ecclesiae nominandi*. 2. *Patachich Gábortól III. Károlynak, Kalocsa, 1738. április 18.*; Uo. Főszékesegyház, Vegyes iratok, *Kalocsa, 1738. április 18.*

<sup>33</sup> KATONA, *Historia metropolitanae*, II, CLI.

<sup>34</sup> Uo. CLXXXVII.

<sup>35</sup> *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye Történeti Sematizmusa 1777–1923. Schematismus Historicus Cleri Archidioecesis Colocensis et Bacsiensis 1777–1923*. Szerk./comp. LAKATOS Andor. Kalocsa/Coloczae 2002. (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 3.) 212.; A Főszékesegyház ünnepélyes felszentelésére csak 1816. augusztus 15-én került sor. Uo. 1907-ben a jánoshalmi templomot kibővítették, amikor is hossza elérte a 63,5 m-t. Uo. 210. A helyi legenda szerint a lakosok a kalocsai érseki székesegyháznál is nagyobb épületet akartak emelni, így az ő templomuk fél méterrel hosszabb lett, mint a Főszékesegyház. A sors iróniája, hogy az 1910 és 1911 között megvalósult felújítások során a kalocsai főtemplom hosszát az új kriptával és az apszishoz kívülről kapcsolódó körfolyosóval növelték, hossza ekkor lett 64 m. Vö. uo. 212.



VÁLTOZOTT-E A KALOCSAI FŐSZÉKESEGYHÁZ TITULUSA 1738-BAN?

nyekbe felvett Boldogságos Szűz Mária, vagyis Nagyboldogasszony a nevezetes templom patrónája. Ezt a feltevést erősíti többek között a Főszékesegyház történetét bemutató munkájában Winkler Pál kanonok, aki a kalocsai érseki levéltár igazgatója volt a múlt század elején,<sup>36</sup> de ugyanezt olvassuk az ezredfordulón kiadott templomismertetőben,<sup>37</sup> vagy a Magyar Katolikus Lexikon ide vonatkozó szócikéiben.<sup>38</sup>

A Patachich Gábor kalocsai ténykedéséről és az azt magába foglaló időszakról szóló kutatások<sup>39</sup> során azonban előkerültek olyan levéltári források, amelyek elentmondani látszanak ennek a ma már közvélekedéssé lett elméletnek.

Az egyik ilyen forrás egy magyar szerzetes, Ágoston Péter tanúvallomása, amelyet 1675-ben tett a bécsi apostoli nunciaturán Széchényi György érsek (1668–1685) prekonizációs, a királyi nominációt követő pápai kinevezési eljárása során. Akkor a jezsuita páter a következőképpen beszélt Kalocsa Főszékesegyházának sorsáról:

„A város igen nagy volt, mintegy heted mérföld hosszú. A székesegyház önmagában hatalmas volt, a Mennyebe felvett Boldogságos Szűz Mária tiszteletére kváderkövekből épült, de a törökök teljesen lerombolták, anyagából Paks városában és Szekszárdon nagyhírű fogadókat építettek. A székesegyház egykor meglévő kápolnáiból az említett helyeken fürdőket emeltek a törökök.”<sup>40</sup>

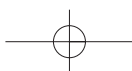
<sup>36</sup> Vö. WINKLER Pál, *A kalocsai érseki főszékesegyház története 1010-től napjainkig*. Kalocsa 1929. (Árpád Könyvek 31–33.) 63.

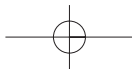
<sup>37</sup> Vö. HORVÁTH Alice, *Kalocsa. Székesegyház*. 9. (Tájak korok múzeumok kiskönyvtára 59.) Budapest 1980. A füzet ötödik kiadását 2001-ben adták ki, illetve: Uő, *Kalocsa, Főszékesegyház*. In: *Magyar székesegyházak*. Szerk. ÉRI István. Budapest 1989. 129–144.

<sup>38</sup> HORVÁTH Alice – LAKATOS Andor – DIÓS István, *Kalocsai főszékesegyház*. 80. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. Főszerk. DIÓS István. Budapest 1993–2014. (MKL) 6 (2001) 79–82.

<sup>39</sup> TÓTH Tamás, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784)*. Budapest–Kalocsa 2014. (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 8.)

<sup>40</sup> „Civitas fuit amplissima, longa ad septimam fere miliaris partem. Templum cathedrale fuit in illa maximum in honorem Beatae Virginis Mariae assumptae ex meris quadratis lapidibus, sed illud totum Turcae destruxerunt, et tum in oppido Paxa, tum in Sixarum diversoria celeberrima aedificaverunt ex eius materia. Ex sacellis vero eiusdem templi cathedralis, quae extracta erant, locum balneorum in praedictis locis extruxerunt Turcae.” Ágoston Péter SJ tanúvallomása Széchényi György processzusa alkalmával 1675-ben. Megjelent: MOLNÁR Antal, *A kalocsai érsekség a XVII. századi püspöki processzusok tükrében*, 159., vö. még 159–161. In: *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*. Szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna. Piliscsaba 2001. 149–163.; Heted magyar mérföld bő egy kilométer. Vö. még Uő, *Kalocsai kövek Pakson*. In: *Elfelejtett végvidék. Tanulmányok a hódoltsági katolikus művelődés történetéből*. Budapest 2008. (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok 9.) 149–152.





VÁLTOZOTT-E A KALOCSAI FŐSZÉKESEGYHÁZ TITULUSA 1738-BAN?

A város egészen biztosan siralmas állapotban lehetett, mivel mások leírása szerint Kalocsa abban az időben így nézett ki: „*gyakorlatilag semmi sincs ott, mivel jelenleg hadszíntér*”,<sup>41</sup> valamint „*mivel nincs kalocsai egyház, nincsenek méltóságviselői és kanonoki helyei, azonban a bácsi egyházban, amely a kalocsaival egyesült, említenek valamilyen prépostságot*”.<sup>42</sup> Az említett tanúvallomások feltárják az érseki székváros török uralom alatti siralmas helyzetét, és említést tesznek az akkor már romokban heverő kalocsai Főszékesegyházról is. Ha az idézett szemtanú nem téved, a Kalocsán lévő, akkor romokban álló érseki székesegyház már 1738 előtt is Szűz Máriának szentelt templom volt.

Ezt a feltételezést közvetve vagy közvetlenül több forrás is megerősíti. Ezek közül kiemelkedik a már idézett 1675-ös tanúvallomáson kívül egy, a Helytartótanács megbízásából készült, 1733 januárjában kelt összeírás, amelyben az akkori általános helynök, Fábry Jakab kalocsai plébános, tehát egy helyben lakó pap, így ír az első helyen szereplő templomról:

„Kalocsa érseki városban van az ősi Nagyboldogasszony-székesegyház, amelyből mostanra csak egy fél torony és a templom alapjai maradtak, azonban az egész kváderkövekből készült.”<sup>43</sup>

Ugyanebből az évből rendelkezésünkre áll egy 1733-as második összeírás is, amely a katedrálisról nem tesz ugyan említést, de a Mennyekbe felvett Szűzanya oltalma alatt álló városról igen.<sup>44</sup>

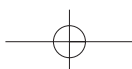
Fontos megjegyezni, hogy a Patachich Gáborra és korára vonatkozó, fentebb idézett kutatásaink során a különböző – kalocsai, budapesti, bécsi, zágrábi, római és vatikánvárosi – levéltárakban a korra vonatkozó újkori dokumentumok sehol nem tesznek említést Szent Pál-templomról vagy annak romjairól Kalocsa városában. Ezzel szemben például Bács, a másik török hódoltság idején elpusztult érseki székváros esetében szinte mindig megemlékeznek róla. A már említett 1733-as összeírás Bács városánál megjegyzi, hogy a településen akkor még láthatóak voltak

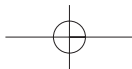
<sup>41</sup> „*De facto ibidem nihil est propter sedem belli moderni.*” Maholányi János tanúvallomása Széchényi Pál processzusa alkalmával 1696-ban. Megjelent: MOLNÁR, *A kalocsai érsekség*, 161. Vö. még uo. 161–162.

<sup>42</sup> „*Cum non sit ecclesia Colocensis, nullae sunt in ea dignitates et canonicatus, attamen in ecclesia Bachiensi, quae est unita Colocensi, modo repetitur aliqua praepositura.*” Rátkay Péter Antal tanúvallomása Széchényi György processzusa alkalmával 1696-ban. Megjelent: Uo. 163. Vö. még uo. 162–163.

<sup>43</sup> „*In oppido archiepiscopali Colocensi, ecclesia Assumptae antiqua cathedralis, cujus, pro nunc, solummodo una media turris, et Ecclesiae fundamenta, omnia tamen ex quadrato lapide conspiciuntur.* Az eredeti dokumentum a felsorolásszerű leírás sajátosságaként kevés igét használ. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL) C 38 Acta Cassae Parochorum, Archidioecesis Colocensis, Nr. 1, 1733, fol. 1r.

<sup>44</sup> *Conscriptio archidioecesis Colocensis, et Bachiensis.* MNL OL C 38 Acta Cassae Parochorum, Archidioecesis Colocensis, Nr. 1, 1733, foll. 69v–73r.





VÁLTOZOTT-E A KALOCSAI FŐSZÉKESEGYHÁZ TITULUSA 1738-BAN?

a régi Szent Péter és Pál (*sic!*) templom romjai, a városon kívül, a temető mellett.<sup>45</sup> A dokumentum szerkesztője igen nagy érzékenységgel megjegyezte, hogy jóllehet egész Bács vármegye, következésképpen maga Bács városa is Szent Pál oltalma alatt állt, a székvárosban sajnálatos módon semmi nyoma nem maradt tiszteletének. Mivel sem plébániatemplom, sem hozzá tartozó paplak nem volt, a ferences konventhez tartozó Nagyboldogasszony-templom<sup>46</sup> töltötte be ekkor a plébániatemplom szerepét. Az érseki rezidencia hosszú ideje elhagyatott volt, a plébániatemplomot teljesen lerombolták, a vizitátor szerint a romokra nem lehet ránézni könnyek nélkül.

További érvként sehol sem emelik ki az építkezésekkel kapcsolatosan keletkezett dokumentumok, hogy az érseki székesegyház titulusa 1738-ban megváltozott volna, holott ennek olyan súlyú eseménynek kellett volna lennie, amelyről illetet volna említést tenni (*argumentum ex silentio*).

Így, a talált dokumentumok fényében, talán nem túlzás kijelenteni, hogy a kalocsai érseki székesegyház védőszentje már 1738 előtt is Szűz Mária volt. De mikortól kezdve? A 18–19. század fordulóján élt történétíró, Katona István kalocsai kanonok szerint Szent István királyunk az első templomot a Mennyekbe felvett Boldogságos Szűz Mária tiszteletére alapította,<sup>47</sup> bár később ugyanő hivatkozik egy oklevélre, amely nyomán Winkler Pál meg van arról győződve, hogy a 13. századi második templom védőszentje Szent Pál volt, ahogy egyébként – Winkler értelmezésében – az első és a harmadiké is.<sup>48</sup> Katona idézett megállapítása azonban kétséggé teszi, hogy Szent Pál lett volna az Asztrik-kori első (11. századi) kalocsai Főszékesegyház titulusa.

Még kevesebbet tudunk a második (13. századi) székesegyház védőszentjéről. Van azonban egy, a templom tájolásával összefüggő, eddig meg nem oldott „rejtély” is, amely segíthet ezt a kérdést is tisztázni. Kérdés ugyanis, hogy miért forgatták el a második székesegyház irányát – nehéz munkával, Asztrik sírja<sup>49</sup> körül – az elsőhöz képest 20,6 fokkal.<sup>50</sup> A középkori templomokat általában keletelték, vagyis úgy építették, hogy az imádság iránya a Szentföld, illetve Jeruzsálem iránya

<sup>45</sup> MNL OL C 38 Acta Cassae Parochorum, Archidioecesis Colocensis, Nr. 1, 1733, foll. 26–30r.

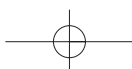
<sup>46</sup> A középkori bácsi ferences templom a Vajdaság és a történelmi Kalocsa-Bácsi Főegyházmegegye legrégebbi, ma is meglévő és működő temploma. A török korban dzsámiként működött, ennek emlékei ma is láthatóak a templomban.

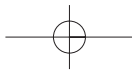
<sup>47</sup> KATONA, *Historia metropolitanae*, I, XLVI.

<sup>48</sup> Uo. CLXI; WINKLER, *A kalocsai érseki főszékesegyház*, 31–32., 63.

<sup>49</sup> Vö. BUZÁS Gergely, *A kalocsai érseksír azonosítása*. *Archaeologia – Altum Castrum Online* 2014. 1–7.: [https://pannonhalma70-74.gportal.hu/portal/pannonhalma70-74/upload/251068\\_1397808574\\_08875.pdf](https://pannonhalma70-74.gportal.hu/portal/pannonhalma70-74/upload/251068_1397808574_08875.pdf) (2020. március 22.).

<sup>50</sup> KESZTHELYI Sándor, *A kalocsai székesegyház rejtélye*. Feltöltve: 2004. július 17. In: <http://www.csillagaszat.hu/csillort/magyar-csillagaszattortenet/magyar-kozepkor-csillagaszata/a-kalocsai-szekesegeyhaz-rejtelye/> (2020. március 22.).





## VÁLTOZOTT-E A KALOCSAI FŐSZÉKESEGYHÁZ TITULUSA 1738-BAN?

legyen. Ennek szép, ma is meglévő példái a latin egyházban többek között a nagy római bazilikák. Az első kalocsai katedrálisnál az irányt nem sikerült jól bemérni, így a szentély inkább északkelet, mint kelet felé nézett. Feltételezhető, hogy a második érseki templom kitűzésekor valahogy korigálni akarták a hibát, de a zavarba ejtő furcsaság az, hogy a második templom szentélye sem keletre nézett, és nem 38,3 fokkal, csak 20,6 fokkal forgatták vissza a tengelyét. Az akkor használatos Julián-naptár szerint kétszer kel fel pontosan ebben az irányban a nap: április 14-én és augusztus 15-én. A korábbi magyarázatok abból indultak ki, hogy a védőszent Szent Pál volt, és ebből kiindulva próbáltak magyarázatot találni erre a rejtélyre. Eszerint az irányt Szent György-nap (április 24.) vagy Anasztáz (Asztrik) névünnepeinek (április 27.) közelsége, netalán az építkezés kezdőnapja határozhatta meg. Az augusztus 15-i dátum pedig az alapító István király halálának és szentté avatásának napja, ezért az ő tisztelete miatt is forgathatták el így a templom irányát. Ezek is olyan feltételezések, amelyekre eddig nem találtak bizonyítékot. Ha azonban abból indulunk ki, hogy Kalocsán már ebben az időben is a Mennyekbe felvett Boldogságos Szűz Máriát tisztelték, akkor sokkal világosabb és egyszerűbb magyarázatot kapunk, és a rejtély is megoldódik: a második kalocsai székesegyházat a templom búcsúnapjához, Nagyboldogasszony főünnepéhez, azaz augusztus 15-éhez tájolták.

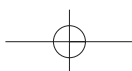
A második romjain épült fel azután a harmadik, a Mennyekbe felvett Szűz Mária tiszteletére felszentelt katedrális (14. század), amely 1602-ben pusztult el. Tudjuk azt is, hogy amikor a kalocsai, azóta már elbontott Nagyboldogasszony-plébániatemplom<sup>51</sup> épült, a harmadik Főszékesegyház már jó száz éve romokban hevert.<sup>52</sup> A titulus választását így akként is lehet érteni, hogy a helyiek talán így akarták megőrizni a Főszékesegyház és a város védőszentjének kultuszát. Az új érseki főtemplom 1738-as megnyitását követően a plébániatemplom titulusa Gyümölcsoltó Boldogasszonyra változott,<sup>53</sup> így végig csupán egy Nagyboldogasszony-templom volt a városban.

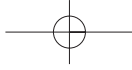
Délen, az egykori missziós területen fekvő katedrális védőszentje kétséget kizáróan mindig is a népek apostola, Szent Pál volt. Ugyan nem zárható ki teljesen, hogy ugyanazon egyházmegye két, kalocsai és bácsi főszékesegyházának ugyanaz lett volna a védőszentje, azonban ez semmiképp nem lett volna szokványos. Ez is azt valószínűsíti, hogy az északabbra fekvő érseki székesegyház patrónája már a középkorban is az Egyház életében kiemelt szerepet betöltő Szűz Mária lehetett.

<sup>51</sup> A plébániatemplom, amelyet 1878-ban lebontottak és helyére a kisseminárium épületét emelték, 1710-ben épült. *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye*, 212–213.

<sup>52</sup> Uo.

<sup>53</sup> KATONA, *Historia metropolitanae*, I, LIX.21.





## VÁLTOZOTT-E A KALOCSAI FŐSZÉKESEGYHÁZ TITULUSA 1738-BAN?

Tehát (1) az újkori források 1738 előtt is Nagyboldogasszony-székesegyházról, valamint (2) az ő oltalma alatt álló városról emlékeznek meg Kalocsán, (3) továbbá hallgatnak a titulus esetleges megváltozásáról, (4) és Katona István is egy Szent István alapította, a Mennyekbe felvett Szűz Mária tiszteletére épült templomról emlékezik meg, (5) amit a második és a harmadik székesegyház tájolása is megerősít, valamint (6) Kalocsa városában egy időben mindig csak egy Nagyboldogasszony-templom volt, (7) Bácsott már volt egy Szent Pál-főszékesegyház. Mindezek azt a feltételezést erősítik, hogy akkor, amikor a török korban rommá lett érseki székesegyházról azt feltételezték, hogy az kezdettől fogva Szent Pál oltalma alatt álló bazilika lehetett, akkor a rendelkezésre álló igen kevés forrás alapján egyszerűen csak összekeverhették (először talán éppen Winkler Pál) a bácsi székesegyházzal. Bács vármegye, Bács városa és az ottani székesegyház kétséget kizáróan Szent Pál, a népek apostola oltalma alatt állt, míg a másik, kalocsai érseki bazilika búcsúját már a középkorban is augusztus 15-én, a Mennyekbe felvett Boldogságos Szűz Mária főünnepén ülték meg.

